
ISTORIJA HEMIJSKE I GUMARSKE INDUSTRIJE SRBIJE

Razvoj do Prvog svetskog rata

Najstariji tragovi industrijske proizvodnje na prostorima koje danas zahvata Srbija sežu u Srednji vek, a u direktnoj su vezi sa razvojem rudarstva i metalurgije. Takođe su povezani i sa razvojem proizvodnje građevinskih materijala (proizvodnja kreča, smole, katrana i nekih drugih proizvoda, što se u neku ruku može smatrati začetkom primenjene hemije na ovim prostorima.

U novije vreme, praktično od početka buđenja nacionalne svesti, primenjena hemija se primarno vezuje za ovladavanje veštinama pravljenja baruta, kao i na sticanje znanja o proizvodnji sveća, higijenskih sredstava (sapuna, pre svega) i medikamenata.

U Srbiji je krajem XVIII i početkom XIX veka skoro svaka vodenica mlela barut. U drugoj polovini XIX veka bila su već zvanično registrovana 33 proizvođača baruta, a ceni se da

ih je bilo i više neprijavljenih, pošto je to bio sve unosniji posao. Donošeni su i zakonski propisi o uslovima bavljenja proizvodnjom baruta. Najveći broj barutana je bio u okolini Kruševca, Užica, Čuprije i Svilajнца. Akcionarskim kapitalom i sredstvima države započeta je 1889.g. izgradnja prve veće fabrike baruta "Obilićevo", koja je u pogon puštena 1892.g. (nakon Drugog svetskog rata će poslovati pod imenom "Miloje Zakić", a danas je to krupan privredni sistem TRAYAL KORPORACIJA).

Drugi važan embrion hemijske industrije u Srbiji je bila i proizvodnja sveća i sapuna. Proizvodnja sapuna u našim krajevima se u početku odvijala kao kućna radinost, a u prvo vreme isključivo za potrebe jednog ili više domaćinstava, a kasnije i za pijacu. Teško je tačno utvrditi kada se proizvodnja sapuna izdvojila iz kućne radinosti kao samostalna zanatska delatnost. Pretpostavlja se da je to bilo početkom XVI veka.

Prvi proizvođači sapuna su bili svećari (mumdžije), a kada se pojavom petrolejskih lampi smanjila potreba za svećama i povećala ponuda masnoća i potaše, stvoreni su uslovi i za

povećanje obima proizvodnje sapuna. U prošlom veku je na prostorima tadašnje Srbije postojalo dosta proizvođača sapuna, ali onih koji su imali veću i kontinuiraniju proizvodnju nije bilo mnogo. Proizvođače sveća i sapuna nisu rado primali u gradove, jer se iz njihovih radionica širio neprijatan miris. Međutim, vlasnici su se snalazili i svoje radionice ipak dominantno locirali u varošima i gradovima.

Osnivanje tokom 1839.g. radionice Gligorija-Gliša Jankovića u Kruševcu se može smatrati začetkom proizvodnje sapuna na ozbiljnijem proizvodnom nivou - ova radionica je kasnije vezana za nastajanje današnje fabrike MERIMA). Potom osnovane fabrike u Leskovcu 1872 godine, u Beogradu 1900g itd.

Organizacija proizvodnje boja i lakova u Srbiji započinje krajem XIX veka. Beogradski trgovac Dimitrije M. Đorić u periodu 1894-1896.g. pokreće gradnju nekoliko pogona za proizvodnju anilinskih, hemijskih i zemljanih boja, lakova i firnajza na lokaciji kod današnje "Mostarske petlje". Fabrika dobija ime "Prva kraljevska srpska povlašćena fabrika boja, firnajza i laka".

Za vreme Prvog svetskog rata ova fabrika je srušena. Karakteristika kapaciteta iz ovog vremena je da se obim godišnje proizvodnje kretao u opsegu od nekoliko desetina do nekoliko stotina tona.

Siromaštvo, nehigijenski uslovi života, ratovi i epidemije su bili razlog da se i u tadašnjoj Srbiji stvara potreba za obezbeđenjem sredstava za zdravstvenu zaštitu i lečenje stanovništva na organizovaniji način. Krajem prošlog veka se u Srbiji veoma ozbiljno radilo na osvajanju potrebnih vakcina i seruma za zarazne bolesti. Rezultat tih nastojanja je bila proizvodnja vakcine protiv varirole i besnila 1900.g. u Pasterovom zavodu u Nišu. Za vreme i odmah nakon Prvog svetskog rata se asortiman vakcina i seruma širi.

Da se razvoju industrije do Prvog svetskog rata poklanjala dužna pažnja govori i to da je istu pratila i odgovarajuća zakonska regulativa.

Razvoj između dva svetska rata

Nakon završetka Prvog svetskog rata usledila je obnova zemlje, pa i porušenih i oštećenih industrijskih kapaciteta. Među ovim kapacitetima je bilo i kapaciteta hemijske industrije. Ovaj period je karakterističan po tome što je u sastav Srbije ušla i Vojvodina, pa je obnovom i izgradnjom obuhvaćen i ovaj prostor. Treba naglasiti da je u ovom regionu hemijska industrija u prethodnom periodu bila znatno razvijenija u odnosu na ostale delove Srbije, pa je na ovom prostoru rekonstruisan i izgrađen veći broj kapaciteta.

Ubrzo posle rata u jednom broju preduzeća počinje obnova proizvodnje. Preduzeće "Gliša Janković i sin" u Kruševcu ubrzo posle rata nastavlja sa proizvodnjom, tako da već 1919.g. plasira na tržište "*Merima dečiji sapun*", a 1927.g. ovo preduzeće dobija današnje ime MERIMA. Tokom 1919.g. "Radionica za proizvodnju sapuna, sveća i parfimerije" iz Novog Bečkereka, koju je još 1884.g. osnovao Lukić Ljubomir, menja ime i nastavlja rad kao kompanija LUXOL. U Vojvodini rad nastavljaju

još neki proizvođači sredstava za pranje. Da je produkcija sredstava za pranje već između dva rata bila podignuta na industrijski nivo govori i podatak da je 1939.g. u Srbiji bilo proizvedeno 3,038 tona sapuna.

Hemijska industrija "Clotild" iz Subotice 1920.g. obnavlja proizvodnju pod novim imenom ZORKA. Započinje se sa proizvodnjom sumporne i sone kiseline, gorke soli, zelene galice i plavog kamena. Posle Prvog svetskog rata prvobitnu proizvodnju u Kruševcu obnavlja i fabrika "Obilićevo", a 1927.g. u svoj proizvodni program uvodi i prve gumarske proizvode.

Proširujući se na lokacije u Novom Sadu (1921.g.) i Beogradu (1926.g.), sa radom nastavlja i Pasterov zavod iz Niša. Tokom 1929.g. se dovršava i namenska zgrada na Torlaku (Beograd) za proizvodnju seruma i vakcina. U Srbiji se sve više širi mreža apotekarskih ustanova u kojima se pripremaju i određene vrste lekova, posebno galenskih. Tako se stvara baza za razvoj farmaceutske industrije.

Tokom treće i četvrte decenije XX veka je u

Srbiji izgrađen i pušten u rad veći broj značajnih kapaciteta hemijske i gumarske industrije. Tako je 1924.g. osnovana fabrika toaletno-kozmetičkih proizvoda DAHLIA u Zemunu, a tokom 1925.g. BRIXOL u Vršcu, HINS u Novom Sadu i fabrika gumarskih proizvoda REKORD u Leskovcu (1935.g. preseljen u Beograd). Tokom 1927.g. dolazi do formiranja kompanije "Beogradska fabrika asfalta i katranskih proizvoda" - od 1936.g. ova fabrika posluje pod nazivom "Srbobit", a 1946.g. dobija današnje ime GRMEČ).

Tokom 1930.g. beogradski trgovac Nedeljko Savić osniva "Prvu beogradsku fabriku boja i lakova" – ovo je bio embrion današnje fabrike DUGA, koja pod ovim novim imenom posluje od 1947.g. Iste godine je u Kneževcu počela sa radom i fabrika lakova "Reinhold, Fliger und Boking", kao filijala poznate austrijskog proizvođača boja, firme "Reinhold". Treba pomenuti da je pred Drugi svetski rat obim proizvodnje boja i lakova u Srbiji bio na nivou od oko 1,300 t/g.

Inženjer Borivoje Vučković u Rakovici,

predgrađu Beograda u to vreme, tokom 1929.g. pušta u rad prvo postrojenje za proizvodnju kiseonika. Ovu fabriku 1930.g. otkupljuje firma "Aga-Ruše D.D." i 1934.g. startuje i sa proizvodnjom acetilena. Fabrika 1953.g. menja ime u "Fabrika kiseonika i acetilena", a 1965.g. dobija današnje ime TEHNOGAS.

Nekoliko hemijskih i gumarskih fabrika započinje sa radom u periodu 1934-1939.g.: 1934.g. hemijska industrija ŽUPA u Kruševcu, 1935.g. fabrika gume TIGAR u Pirotu, 1937.g. fabrika gume VULKAN u Nišu, 1938.g. hemijska industrija "Zorka A.D." u Šapcu i 1939.g. fabrika eksploziva "VISTAD" - Višegradaska industrija "Stanković" u Bariču (od 1948.g. posluje pod današnjim imenom PRVA ISKRA).

Karakteristika novoizgrađenih kapaciteta je da se širi asortiman hemijskih proizvoda, a posebno da se sve više osvaja proizvodnja baznih neorganskih hemikalija. Posebno su bili značajni kapaciteti sumporne kiseline i plavog kamena u firmi "Zorka A.D." - Šabac, koji su u to vreme

bili najveći na Balkanu.

Razvoj nakon Drugog svetskog rata

Tokom Drugog svetskog rata je veliki broj hemijskih fabrika značajno oštećen, a jedan broj i potpuno uništen. Samo mali broj fabrika iz oblasti hemijske industrije je povremeno radio, uglavnom isključivo za ratne potrebe.

Po završetku rata je sledila najpre obnova oštećenih kapaciteta. U zemlji je, u skladu sa društvenim uređenjem, primenjivan koncept planske privrede. Razvoj privrede je u celini koordiniran petogodišnjim planovima u okviru kojih je i hemijska industrija imala značajno mesto.

Najintenzivniji razvoj hemijske industrije i industrije gume je realizovan u periodu od 1950-1985.g., pri čemu petrohemijska industrija doživljava ozbiljniji razvoj tek u periodu 1975-1985.g. U tom periodu je izgrađen najveći broj velikih baznih kapaciteta, praćen odgovarajućim kapacitetima prerade. Posle 1985.g. praktično nisu građena veća bazna postrojenja, već

uglavnom samo kapaciteti prerade.